

ISBN: 978-9944-0486-5-1

Uluslararası Katılımlı

SOSYAL HİZMET SEMPOZYUMU 2013

28-30 Kasım 2013, Kocaeli

Türkiye’de Çocuğun Refahı ve Korunması “Kapsayıcı Bir Yaklaşım Arayışı”



SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Gündem Çocuk Derneği

Türkiye’de Çocuğun Refahı ve Korunması “Kapsayıcı Bir Yaklaşım Arayışı”

SOSYAL HİZMET SEMPOZYUMU 2013
28-30 Kasım, KOCAELİ

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Elvan ATAMTÜRK

Ezgi YAMAN



Bernard van Leer Foundation & Sivil Düşün AB Programı’nın Katkılarıyla



ISBN: 978-9944-0486-5-1

YAYIN HAKKI © 2014 GÜNDEM ÇOCUK DERNEĞİ

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın yayın işini gerçekleştiren Gündem Çocuk Derneği dışında, telif hakkı yasası uyarınca, tümü ya da herhangi bir bölümü, resim ve yazısı, yayıncısının ve editörlerin yazılı izni alınmadıkça basılamaz, çoğaltılamaz ve fotokopi çekilemez. Kitaptan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Kitaptaki yazılarda yer alan görüşler yazarlarına aittir.

GÜNDEM ÇOCUK DERNEĞİ

Büklüm Sokak No:44/4
06680 Kavaklıdere/ANKARA
☎ 0 312 437 76 41
☎ 0 312 437 76 41
✉ info@gundemcocuk.org

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Elvan ATAMTÜRK
Ezgi YAMAN

YAYIN

Gündem Çocuk Derneği Yayını

YAYIN TARİHİ

20 Kasım 2014 (Elektronik Basım)

KİTABA ERİŞİM

<http://shb.kocaeli.edu.tr/Sempozyum2013.pdf>



İÇ/DIŞ KAPAK TASARIMI

Elvan ATAMTÜRK

ÇOCUKLARIN RİSKLERDEN KORUNMASINDA ERKEN TANI VE UYARI SİSTEMİNİN ÖNEMİ

Zeki KARATAŞ¹

Gözde DAĞDELEN²

ÖZET

Tarihin her döneminde bütün toplumlarda var olan risk faktörleri aile üyelerinin psiko-sosyal işlevselliklerini ve toplumsal yaşama aktif bir birey olarak katılımlarını kısıtlamakta ya da engellemektedir. Ailedeki risklere zamanında müdahale edilemediğinde çocuklar uzun yıllar ihmal ve istismara maruz kalmakta ve geri dönüşü mümkün olmayan gelişimsel gerilikler yaşamaktadırlar. Ülke nüfusumuzun % 25,3'ü 14 yaş altı çocuklardan oluşmaktadır. Ancak bu çocuklardan koruma sistemine dâhil olanların, ihmal istismar nedeniyle hayatını kaybedenlerin, özel desteğe ihtiyacı olanların, denetim ve gözetim altında olanların belirlendiği bütüncül bir ulusal veri tabanı bulunmamaktadır. Yüksek risk altındaki çocuk ve ailelerden başlanarak hizmet planlaması yapılabilmesi için çocuk ihmal ve istismarı alanında ulusal düzeyde risk piramidi oluşturularak sorunun büyüklüğünün ortaya çıkarılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla sağlık, eğitim, emniyet ve sosyal hizmet kurumlarının hizmet alanlarına giren çocuk ve ailelere yönelik risk taraması yapılarak erken müdahale sisteminin devreye girmesi sağlanmalıdır.

Aile içinde yaşanan riskli olaylar sonrasında yapılan incelemeler, ortaya çıkan trajik durumların uzun bir süreçten geçerek geliştiğini göstermektedir. En acı olanı da ailedeki birçok sosyal risklerden ailenin yakınında bulunan komşu ve akrabaların haberdar oldukları, okullar ve sağlık kuruluşları gibi resmi makamların sorunun farkında oldukları gerçeğidir. Aile içinde yaşanan sorunlara nasıl müdahale edileceğinin bilinmemesi ya da özel alan diye nitelendirilerek aile bireylerinin yalnızlığa itilmesi bedeli ağır olan sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle aileye destek olacak koruyucu, önleyici sosyal hizmet modellerinin bir sosyal refah politikası dâhilinde işlevsel hale getirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla erken müdahale sistemleri sayesinde ailedeki olası risklere zamanında önlem alınarak gelecekteki muhtemel tehlikeler engellenebilmektedir. Erken müdahale ve önleme, doğrudan sorun çözümlenmekten çok çocuğa, aileye ve topluma psiko-sosyal ve ekonomik yönden uzun vadede yararlı olmaya odaklanmış uygulamalardır.

Anahtar Sözcükler: Erken tanı ve uyarı sistemi, risk altındaki çocuklar, koruyucu-önleyici hizmetler.

¹ Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü,

² Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi FEF Sosyoloji Bölümü.

GİRİŞ

Devletler çocuğa kendi toplumunun medeniyet idealini geleceğe taşıması adına, çağın gerekleriyle donatılması gereken varlıklar olarak bakmaktadırlar. Günümüz çocukluk anlayışı ise çocukluğun kendine özgü nitelikleri barındıran bir gelişimsel dönem olduğu ve çocukların özel olarak korunması ve desteklenmesi gerektiği ön kabulü üzerine kurulmuştur. Her ne kadar yetişkinlere sağlanan koşullar ve haklar, çocuklar için geçerli olsa da çocukların yetişkinlerden farklı ihtiyaçları ve hakları bulunmaktadır. Çocuklar için yapılan hukuki düzenlemelerde; çocuğun yüksek yararının gözetilmesi ve gelişimini engelleyecek her türlü risk ve uygulamalardan uzak tutulması temel esas olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle devletler, çocuğun korunması amacıyla risklerle karşılaşmadan önce önlemler almak, eğer risklerle karşılaşmışsa da koruyucu destekleyici müdahalelerde bulunma görevi üstlenmişlerdir. Çocukların korunması kavramı geniş bir tanıma sahip olmasına rağmen genel anlam itibarıyla kapsamı şu şekilde ifade edilebilir: Çocukların herhangi bir incinmeye maruz kalmadan gelişimlerini sürdürmeleri, ihmal ve kötü muameleden uzak tutulmaları, psiko-sosyal ve fizyolojik iyilik hallerinin sağlanıp korunması ve kendileriyle ilgili kararlarda katılım haklarının gözetilmesi esasına dayanmaktadır.

Yönetmel ve kültürel farklılıklar nedeniyle her ülkenin kendine özgü çocuk koruma sistemi vardır. Ancak sistem en genel anlamda iki alanı kapsayacak şekilde kurgulanmaktadır. Birincisi erken uyarı alanı, ikincisi de müdahale alanıdır. Erken uyarı alanında çocuğun iyi olma halinin sürdürülebilmesi için riskler ile destekleyici unsurlar arasındaki dengeyi sağlayacak yeterli hizmetin sunuluyor olması gerekmektedir. Çocuklara yönelik riskleri önceden fark edip önlemeye çalışmak, çocuk koruma sisteminin en önemli unsuru olarak kabul edilmektedir. Müdahale alanında ise çocuğun ihtiyaç duyduğu yardımın ve desteğin en hızlı ve koordineli bir şekilde devreye girmesi beklenmektedir. Her iki alanda da etkin olması beklenen çocuk koruma sistemiyle ilgili hukuki düzenlemeler uygulayıcıların işlerini kolaylaştırıcı etkiye sahip olmaktadır.

Munro (2011), iyi bir çocuk koruma sisteminin sahip olması gereken 8 temel ilkeyi şu şekilde sıralamıştır:

- Sistem çocuk merkezli olmalıdır. Çocuk koruma sistemine dâhil olan herkes, çocuk merkezli çalışma ilkesini benimsemelidir. Çocuk ve gençler hakları olan, yaşları ve olgunlukları ölçüsünde kendileriyle ilgili kararlara katılımlarının sağlanması gereken bireyler olarak görülmelidir.
- Aile, çocuk ve gençlerin yetiştirilmesi için genellikle en iyi yerdir. Ancak, çocuğun ailesiyle birlikte olma hakkı ile ihmal ve istismardan kurtulma hakkı arasında bir denge kurmak amacıyla zor kararl verilebilir.

- Çocuk ve ailelerle birlikte çalışarak yardım etmek önemlidir. Çocuk, aile ve profesyonel arasındaki ilişkinin kalitesi sunulan yardımın etkililiğini doğrudan etkiler.
- Erken müdahale çocuklar için daha iyidir. Olumsuz deneyimler en aza edilir ve çocuklar için sonuçları geliştirilir.
- Çocukların ihtiyaçları ve koşulları birbirinden farklıdır. Bu yüzden sistem farklı hizmet seçenekleri sunmalıdır.
- İyi profesyonel uygulamalar en son bilimsel bilgi ve araştırma sonuçlarıyla desteklenmelidir.
- Belirsizlik ve risk çocuk koruma çalışmalarının temel özelliğidir. Risk yönetimiyle riskler azaltılabilir ancak bütünüyle ortadan kaldırılamaz.
- Hem ulusal hem de yerel çocuk koruma sisteminin başarı ölçüsü; çocukların etkin yardım alması ilkesine bağlıdır (Munro, 2011: 23).

Yukarıda belirtilen ilkeler doğrultusunda çocukların gelişimsel ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşadıkları sorunlara çözüm bulmak amacıyla bir takım yasal ve kurumsal düzenlemeler geliştirilmiştir. Türkiye'deki yasal uygulamalara bakıldığında aile ve çocuğun bütünlüğünün korunmasına yönelik olarak temel hükümler T. C. Anayasası ve Türk Medeni Kanunu'nda yer almıştır. Türk Ceza Kanunu gibi yetişkinler için düzenlenen pek çok kanunda çocuklarla ilgili hükümler bulunmaktadır. Ayrıca Çocuk Hakları Sözleşmesi, Çocuk Koruma Kanunu gibi çocuklara özgü mevzuatla da çocukların yetişkinlerden ayrı hakları ve gereksinimleri olduğu gerçeği de kabul edilmiştir.

Çocukların Karşılaşabilecekleri Risk Faktörlerinin Sınıflandırılması

Risk kelimesi sözlükte; "zarara uğrama tehlikesi ve bir olayın meydana gelme olasılığı" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2013). "Risk, çocuğun ya da gencin sosyal ve psikolojik gelişimini engelleyebilecek etkenlerin tümüdür. Risk tanımı gereği farklı olasılıkları içerir. Olasılıkların sadece bir kısmı gerçekleşir. Bu nedenle risk bir sonuç olarak ele alınmamalıdır" (Ögel, 2007: 13).

Riskli davranışlar çocukların iyilik hallerini tehdit eder. Örneğin şiddete eğilimli olma, alkol alma, madde kullanımı, evden kaçma riskli davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Riskli davranışlar olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilir. Şiddet eğilimi suç işlemeye, alkol kullanımı bağımlığa neden olabilir. Riskli davranışa yol açan nedensel etkenlerden bahsedilebilir. Örnek olarak; hiperaktivite madde kullanımında, davranım bozukluğu ise suça yönelmede nedensel etkenler olabilmektedir (Ögel, 2007: 15).

Çocukların karşılaşabileceği risklere çocuk ve sosyal çevresi açısından bakıldığında çocuğun gelişimsel özelliklerinin, aile yapısının, anne-babanın ebeveynlik kapasitesinin ve toplumun sosyo-kültürel özelliklerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini görmekteyiz. Çocukla ilgili olarak çocuğun zor

mizaçlı olması, bazı ruhsal ve fiziksel gelişimsel bozukluklar, süregelen tıbbi hastalığın olması, fiziksel yetersizlikler nedeniyle özel bakıma muhtaç olması, çocuğun yaşı (okul öncesi çocuklar istismara daha açık çocuklardır) risk etmenleri arasında bildirilmiştir. Anne-babayla ilgili risk etmenleri ise çeşitlilik göstermesi nedeniyle ortak bir psikiyatrik profile dayandırılmamaktadır. İstismara neden olan anne-babaların özellikle geçmişte istismar öyküsü olan, çocuklarla ilgili olumsuz algısı olan, empati zorluğu yaşayan ve çocuğun gelişimsel dönemiyle uygunsuz gerçek dışı beklentileri olan ebeveynler olduğu belirtilmiştir (Dağlı ve İnancı, 2011: 63).

Çevresel faktörlere bakıldığında ise karmaşık ve kümülatif etki oluşturacak bir yapıda olduğu görülmektedir. Çocuğa yönelik kötü muamele tüm sosyal sınıflarda görülmekle birlikte; göç nedeniyle kente entegrasyonda zorlanma, azınlık gruba dâhil olma, kültürel uyumda yetersizlik, yoksulluk, düşük gelir düzeyi, tehlikeli sosyal çevre, sosyal destek sistemlerinin yetersizliği, çocuklara yönelik rekreatif etkinliklerin zayıflığı ve stresli yaşam olayları riski arttıran etkenlerdir (Dağlı ve İnancı, 2011: 34).

Çocukların karşılaşabileceği risk faktörlerini çocuğun kendi bedensel bütünlüğünden başlayarak gelişim süreçleri boyunca çevresiyle sürdürdüğü etkileşim içerisinde değerlendirmek açısından Biyo-Ekolojik Yaklaşım'dan yararlanmak mümkündür. Biyo-Ekolojik Model'e göre, dinamik ve etkileşimsel bir süreçte gelişen insan ve çevre ilişkileri, bireyin genetik yapısıyla başlar ve diğer sistemlerle etkileşiminin bir sonucu olarak genişler. İlk olarak bu çevre temelde aile üyeleriyle sınırlı olsa da, gelişim ilerledikçe çocuk çevre ile aktif olarak sayısız etkileşime girer. Bu nedenle çocuğun biyo-psiko-sosyal gelişimi, sistemlerin karşılıklı etkileşimi ve büyük çevredeki dış faktörlerinin etkisiyle tamamlanır (Uyan ve Diğ., 2012: 11). Bu bölümde risk faktörleri ve nedenleri birey, aile ve toplum düzeyinde ele alınarak değerlendirilecektir.

Çocuğa Ait Risk Faktörleri

Temel olarak; şiddet eğilimi, sık sık kavga etme, madde veya alkol kullanımı, evden kaçma okuldan kaçma, okul başarısızlığı, okul devamsızlığı, kendine zarar verme, sokakta çalışma, patolojik cinsellik çocuğa ait riskler olarak tanımlanmaktadır. Ailevi genetik, psikolojik ve çevresel faktörler riskli davranışın ortaya çıkmasında etkilidir. Çocukların davranışları bu yöndeiken içinde buldukları duygu durumları ise güvensizlik, korku, değersizlik hissi, endişe/kaygı, anlaşılmadığı hissi, aldırmaçlık, öfke, saldırganlık, suçluluk, sevilmediğini hissetme şeklinde kendini göstermektedir (Mash ve Wolfe, 2010). Riskli davranış gösteren çocukların ihtiyaçları ise, dışlanmama/kabul edilmişlik duygusu, eğitim, sağlık hizmeti ve sağlık eğitimi, fiziksel korunma, psikolojik destek, beceri kazanma, yakınlık/anlaşıldığını hissetme, yasal bilgilenme ve mesleki eğitimidir.

Nedensel faktörlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan riskli davranışlara eğer zamanında müdahale edilmezse; bu durum olumsuzluklarla sonuçlanır. Riskli davranışlar bir süreç içerisinde kendini gösterir.

Riskli davranışın sürece yayılması, bu durumun çocuğun temasta olduğu eğitim ve diğer sosyal kurumlarca tespit edilebilmesi için yeterli süreyi sağlar.

Davranış Sorunları

Tipik davranış sorunları arasında okuldaki evdeki ya da toplumdaki beklentilere kurallara uymayı reddetme, aşırı kavgacı olma, insanlara ya da hayvanlara karşı şiddet içerikli davranışlarda bulunma, otorite figürlerine sürekli karşı gelme, sık yalan söyleme, hırsızlık ve eşyalara zarar verme sayılabilir. Davranışlarının sorumluluğunu kabul etmeyen bu gençlerin yaptıklarından vicdani rahatsızlık duymayabilecekleri söylenmektedir. Davranış sorunları içerisinde ön plana çıkan durum davranım bozukluğudur. Davranım bozukluğu çocukluk ve ergenlik döneminde görülen bir ruhsal rahatsızlıktır. Çocukluk başlangıçlı ve ergenlik başlangıçlı olmak üzere iki alt tipi vardır (Eke, 2007).

Çocuğun davranış sorunları göstermesi akademik başarısızlığını da beraberinde getirmektedir. Akademik başarısızlık ise çocuğun okuldan daha da uzaklaşarak problemlerin davranışların pekişmesine neden olmaktadır. Kırılmayan döngüsel nedensellik çocuğun davranış sorunları gösteren diğer başka çocuklarla daha fazla zaman geçirerek marjinal bir alt kültür grubuna katılması ile sonuçlanmaktadır.

Sokakta Çalışma

TÜİK' in verilerine göre; 12-14 yaş arası 2 milyon 784 bin 239 çocuktan % 21,96'sı çalışmaktadır. Bu grup toplam nüfusun %4,3'ünü oluşturmaktadır. 15-18 yaş arası 5 milyon 372 bin 624 çocuktan %39,72'si çalışmaktadır (TÜİK, 2013). Ayrıca ülkemizde çocuklar yasalara ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olarak informel sektör olarak adlandırılan ayakkabı boyacılığı, otoparkçılık, oto cam siliciliği, kâğıt, pet şişe, kutu toplama işleri gibi kayıt dışı işlerde de yoğun olarak çalışmaktadırlar.

Sokakta çalışan çocukların yüz yüze kaldığı riskler oldukça fazladır. Araç çarpması veya ezilme, sakat kalabilme ya da hayatını kaybetme, sağlık problemleri (kas-iskelet yapılarında bozukluklar, bel ve sırt ağrıları, kamburluk, taban çökmesi vb.), vagonlardan düşme, eğlence mekânlarının yoğun olduğu yerlerde gece geç saatlere kadar çalışma, sözlü taciz, küfürlü konuşma ve aşağılanmaya maruz kalma, kumar oynamaya özenme, ücretlerinin ödenmemesi, fiziksel istismar, cinsel taciz, alkol kullanmaya başlama gibi tehlikeler söz konusudur. Dışarıda geçirilen zamanın artması ve ailelerin eğitime yeterince önem vermemesi gibi nedenlerle çocuğun okula karşı motivasyonu da zayıflamaktadır.

Kendine Zarar Verme

Kendine zarar verme davranışı, tekrarlayıcı bir şekilde kişinin bilinçli ölüm riski olmadan isteyerek ve amaçlı olarak yapılan doku hasarı ile sonuçlanan kendi bedenine yönelik girişimdir. Ayrıca kişinin

ortama uyum sağlayamaması sonucu tahammülsüzlüğün baskısına karşın kendini keserek rahatlama durumu olarak da tanımlayabiliriz (Aksoy, 2007:393).

Kendini kesme davranışını ortaya çıkaran en önemli nedenin istismar olduğu görülmektedir. İstismara uğrayan kişi zaman zaman bu deneyiminin rahatsız edici duygusundan kaçmak için kendilerini kestikleri görülmüştür. Yüksek düzeydeki kaygının bedensel acı ile yer değiştirilmeye çalışıldığı ileri sürülmektedir. Enstest vakalarında mağdurun kendisinden utanması kendisine yönelik cezalandırıcı davranışta bulunmasına neden olabilmektedir (Aksoy, 2007:397).

Kendini kesme, kendine zarar verme davranışı içinde bulunan bir çocuğun bu davranışı, onun cinsel istismar mağduru olabileceği ihtimalini akla getirmeli ve mağduriyetin devamını önlemeye yönelik tedbirlerin alınması için bir işaret olarak algılanmalıdır.

Evden Kaçma

Evden kaçma 18 yaşın altındaki bir çocuğun/gencin ailesinin veya velisinin izni olmadan bir ya da daha fazla gün eve gelmemesi olarak tanımlanmaktadır. Evden kaçma davranışı çocuğun kanunla itilafa düşme riskini arttırmaktadır. Evden kaçarak dışarıda vakit geçiren çocuk, kötü beslenmeden istismara kadar pek çok riskle karşı karşıya gelmektedir (Dönmez, 2007:421).

Evden kaçma şekillerine bakıldığında, 3 tür evden kaçma olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki çocuğun evde fiziksel, duygusal, cinsel istismara maruz kalmasıdır. Diğer bir durumda ise aile çocuğun sorunlarında ona yardımcı olmakta başarısız olmakta, çocuğun yaşadığı davranış sorunları ve madde bağımlılığı gibi durumlarla baş edememekte ve çocuğu evden uzaklaştırabilmektedirler. Son olarak, çocuğun soruları çözememesi gibi nedenlerle kaldığı kurumdan kaçması söz konusudur (Dönmez, 2007: 422).

Yapılan araştırmalarda evden kaçma nedenleri arasında, aile içi şiddetin öncelikli olduğu görülmektedir. Madde kullanımı, gencin madde kullanımından dolayı utanç ve suçluluk duyguları içine girip evden uzaklaşmasına neden olabilmektedir (Dönmez, 2007: 425).

İnternet Bağımlılığı

İnternet bağımlılığı, Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayınlanan DSM IV Tanı Kriterleri'ne göre bir hastalık olarak nitelendirilmektedir (Cömert, 2007: 277). Çocuklar ve gençler sanal dünyada, gerçek hayatta olmadığı biri gibi davranabilmekte gerçek hayatta yaşadığı sorunları, yetersizlik duygularını unutabileceği bir ortama kavuşabilmektedirler. Gerçek dünyadaki sorumluluklarının ağırlığını unuttuğu bir bilgisayar oyunu aracı ile kısa yoldan başarı duygusunu tadan genç için sanal ortam vazgeçilmez olabilmektedir. Zamanın çoğunu internette geçirmek hareketsiz kalmaya bağlı olarak ortaya çıkan

ortopedik problemler bir yana, kişinin sosyal becerilerinde azalmaya neden olmaktadır. Gençlerin bir araya geldiklerinde dahi telefonlarındaki internete bağlı uygulamalar yolu ile iletişime geçmeyi tercih etmesi internet bağımlılığının trajik görünümülerindedir.

İnternet, yararlı bilgiler kadar çocuğun gelişim düzeyine uygun olmayan içerikleri de barındırmaktadır. Doğruluğu yanlışlığı denetlenemeyen bilgilerin karmaşası içinde kalan genç manipülasyona açık olmaktadır. Sanal ortamda gerçek kimliklerini ve niyetlerini saklayan kişilerin varlığı gençleri istismara açık hale getirmektedir. Ergenlerin yaş dönemi itibari ile riskli davranışlara açık olmaları, kendilerine aşırı özgüven ve bana bir şey olmaz algısı ile birleştiğinde sanal ortamda tanıştığı kişilerle mahrem paylaşımlara girmeleri olası hale gelmekte, çoğu zaman bu paylaşımlar şantaj malzemesi olarak kullanılarak gencin ileri boyutlarda psikolojik, fiziksel ve cinsel istismarına kapı açabilmektedir. İnternet bağımlılarının tipik davranışları şu şekilde tanımlanmaktadır:

- İnternete bağlı değilken internette yapılan aktivitelerin hayalini kurması,
- İnternet kullanımının artan oranlarda devam etmesi,
- İnternette planlanandan daha fazla zaman geçirmesi,
- İnternet yüzünden işteki ya da okuldaki başarıda düşme görülmesi ya da sosyal ilişkilerde kopma yaşanması,
- İnternet kullanımı hakkında aile ya da arkadaşlara yalan söylenmesi,
- İnternetin günlük hayattaki problemlerden kaçmak için bir araç olarak kullanılmasıdır (Cömert, 2007: 278).

Aileye Ait Risk Faktörleri

Çocukların tutum ve davranışlarını belirleyen en temel sosyal ortamlardan birisi olan aile, çocuğun fiziksel ve psikolojik gelişimini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilecek yapıdadır. Gelişmişlik düzeyi, kültürel yapısı ve etnik kökeni ne olursa olsun her toplumda aileler çocuklarına bilerek veya bilmeyerek zarar verebilmekte ve bunun sonucunda da çocukların riskli davranışlarda bulunma olasılıkları artmaktadır (Dönmez, 2007: 43).

Yapılan çalışmalarda, özellikle küçük çocukların gelişimlerinde, bakım için ayrılan sürenin, verilen bakımın sürekliliğinin ve bakım türünün etkili olduğu gösterilmekte, bakımın niteliğinin en önemli bileşen olduğuna dikkat çekilmektedir. Anne-çocuk arasındaki ilişki ve çocuk bakımının yapısal özellikleri (çocuk-yetişkin oranı, örgün eğitim ve bakım veren kişinin eğitimi gibi) birbiri ile ilişkili özellikler olarak ele alınmaktadır. Bütün bu niteliksel özellikler arasında, çocuk ve anne arasındaki günlük etkileşim oldukça önemli bulunmuştur. Yüksek nitelikli etkileşimlerin, destekleyici bir yaklaşımın, sözel ve bilişsel uyarım miktarının, dil gelişimi, okul başarısı ve okuma yazma becerileri

üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir. Özellikle risk altındaki çocuklar düşünüldüğünde, nitelikli bir bakımın çocukların akademik başarıları üzerinde önemli etkileri olduğu bulunmuştur (Erdil, 2010: 74).

Risk altındaki çocuk ve gençlerin ailelerinin özelliklerine bakıldığında; söz konusu ailelerin ebeveynlik becerilerinin düşük, disiplini ve kontrolü sağlayamayan özellikler gösterdikleri gibi, aşırı kontrolcü de olabilmektedirler. Aşırı kontrolcülüğünde bir anlamda çocuğun reddedilmesi, çocuğun karar verme muhakeme idrak kapasitelerinin reddedilmesi demek olduğu dikkate alındığında iki uç tutumun riskli davranışa neden olması durumu ortaya çıkmaktadır. Gevşek disiplinli olmak, çocuk üzerinde hiçbir kontrol sağlamamak, çocuğun davranışları için hiçbir referans noktası belirlememek olduğundan çocuklarda riskli davranışların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çocuk okul gibi disiplin içeren, kurallarla işleyen bir kuruma girdiğinde uyum problemleri göstermektedir. Uyum problemlerinin akademik başarıya olumsuz etkisi riskli davranışların ortaya çıkmasında önemli bir etken olabilmektedir.

Çocuğun gelişim yörüngesini ve katıldığı ekolojilerin niteliklerini etkileyecek bir diğer faktör de ailenin demografik özellikleridir. Bu özelliklerin en önemlileri çocukla beraber yaşayan yetişkinlerin ve diğer çocukların sayısı, yaşları, cinsiyetleri, çocukla ilişkilerinin nitelikleridir (Baydar ve Diğerleri, 2010: 12). Ailedeki çocuk sayısının fazla olması da çocuklar için risk kaynağı olabilmektedir. Ailede çocuk sayısının fazlalığı çocuklar için suça karışma riskini arttırmaktadır (Dönmez, 2007: 75).

Göç eden bir ailenin çocuğu olmak da diğer bir risk faktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Göçle birlikte ailenin yeni ortama uyum sağlama çabaları ile artan stres ebeveynlik becerilerini olumsuz etkilemektedir. Yetersiz barınma koşulları ve ailenin ancak gecekondu bölgesinde yerleşebilmeleri, geçinebilmek için çocukların da çalışmak durumunda kalmaları pek çok riski beraberinde getirmektedir (İçağasioğlu Çoban, 2011).

Anne babanın yaşlarının küçük olması, eğitim düzeyinin düşüklüğü ebeveynlerin çocuğa verecekleri bakımın ve psikolojik, duygusal desteğin niteliğini önemli ölçüde azaltmaktadır. Parçalanmış aile üyesi olmak da eğer çocuk yeterli psikolojik destek alabileceği mekanizmalardan yoksunsa risk faktörü olabilmektedir. Çocuğun anne baba ayrılığını kabullenmesi, yeni duruma uyum sağlaması zaman almakta, bu süreçte destek mekanizmaları önem kazanmaktadır (Baykara Acar ve Gökçearsan Çiftçi, 2011).

Çocuk gelişimi süreçlerini etkileyen en önemli aile özelliği sosyo-ekonomik düzeydir. Hane halkı gelir miktarı ve bireylerinin eğitim düzeyleri yüksek olan aileler çocuklarına daha fazla maddi ve sosyal kaynak ayırabilirler. Buna karşılık, düşük sosyo-ekonomik düzeyli ailelerle yaşayan çocuklar gelişimsel risk taşımaktadırlar. Ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, yaşanan hanenin ve mahallenin özellikleri, sağlık

hizmetlerine ulaşım gibi faktörleri etkileyecektir. Aile bireylerinin eğitim düzeyi çocukla iletişim kurarken kullanacağı kaynakları ve davranışları da etkileyecektir (Baydar ve Diğerleri, 2010: 12).

Sosyal Çevreye Ait Riskler

Ekolojik sistem yaklaşımı açısından çocuğu kuşatan makro çevre koşulları çocuğun iyi olma hali üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Çocuğun gelişiminde hem birincil sosyal çevre (aile) ile etkileşimi, hem de çevresindeki sosyal sistemlerle olan ilişkisi önemlidir. Ekolojik yaklaşım risklere karşı dayanıklılığın nedenini biyolojik organizma (çocuk/kişi) ile çevrenin ilişkisine bağlar. İşte bu ilişkinin içeriği ve kalitesi risklerin etkisini azaltmada etken olan dayanıklılığın düzeyini belirler. Bu bakış açısına göre “risk” ya dışardan gelen tehditler sonucu gelişir ya da olması gereken ve beklenir durumlar/olanaklar olmadığı zaman gelişir. Bunlar iyi beslenememe, yaralanma gibi biyolojik riskler, çocuğun temel deneyimlerini ve ilişkilerini yoksun bırakacak ve gelişimi örseleyecek sosyo-ekonomik ve kültürel risklerdir. Ekonomik yoksunluk, işsizlik, saldırganlık, ırkçılık gibi.

Aile de sosyal bir bağlam içinde bulunmaktadır. Bu bakımdan ailenin yaşadığı mahalle hem ebeveyn üzerinde yarattığı etki aracılığı ile dolaylı olarak, hem de çocuğa sunduğu imkanlarla (arkadaş çevresi, sosyal ve fiziksel ortam vb. gibi) doğrudan çocuk üzerinde etkili olmaktadır. Ailenin yaşadığı mahallenin niteliği (mahalledeki suç oranı, yoksulluk düzeyi, okulların niteliği, güvenlik, ulaşım imkanları vb.) ile annenin ebeveynlik davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre, mahalle koşulları kötüleştikçe annenin çevreden aldığı sosyal destek azalmakta, anne daha az destekleyici ebeveynlik davranışları göstermekte ve daha çok cezalandırıcı davranışlara yönelmektedir (Baydar ve Diğerleri, 2010: 17).

Çocukların Risklerden Korunmasında Erken Uyarı Alanı

2010 yılında yapılan değişikliklerle Anayasa'nın 41. maddesinin başlığı “Ailenin Korunması ve Çocuk Hakları” şeklinde yeniden düzenlenerek ailenin desteklenmesinin yanında çocuğun haklarının gözetilmesi hususu da anayasal güvence altına alınmıştır. Her çocuğun korunma ve bakım hizmetinden yararlanma hakkının vurgulandığı anayasa maddesi, her türlü istismar ve şiddet durumlarında çocuklarla ilgili koruyucu tedbirleri alma konusunda Devleti yükümlü kılmıştır (TBMM, 2010). Dolayısıyla erken uyarı alanında da etkin bir sistem kurmak çocukların iyilik hallerinin korunması açısından sosyal devletin temel görevleri arasındadır.

Çocuk koruma sistemini, erken uyarı alanı ve müdahale alanı olmak üzere iki genel kategoride değerlendirmek mümkündür. Ülkemizde hâlihazırda yürürlükte olan çocuk koruma sistemi başvuru ya da ihbar esasına dayalı olarak işlediğinden, koruyucu ve destekleyici tedbirler çocuğun risklerle karşılaşması ya da zarar görmesi sonrasında devreye girmektedir. Önleme çalışmalarının yetersiz

kaldığı noktada devreye giren müdahale sistemi, 0-18 yaş grubundaki korunmaya muhtaç ve suça sürüklenen çocukların sağlık ve esenliklerinin sağlanmasını, fiziksel ve ruhsal varlıklarının güvence altına alınmasını ve yeniden korunma ihtiyacı ve suça sürüklenme riski ile karşılaşmalarının önlenmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede önleyici, koruyucu ve destekleyici tedbirlerin uygulanması öngörülmektedir. Bu da çocuğun psiko-sosyal gelişiminin desteklenmesi bağlamında eğitim, sağlık, sosyal yaşam, barınma ve bakım gibi çok yönlü gereksinimlerin uygun şekilde karşılanmasını gerektirir. Bu amacın doğal sonucu olarak çocuğa bu hizmetleri sunan kurumların eşgüdüm içinde hareket etmesi ve bu hizmetlerin tek bir merkezden izlenmesi zorunluluğu doğmaktadır. Bu da ülkemiz koşullarına uygun önleme ve müdahale alanları iyi tanımlanmış genel ve sistematik bir çocuk koruma modelinin yapılandırılması ile sağlanabilecektir (Adalet Bakanlığı, 2011: 11).

Suça sürüklenen ya da suç mağduru olan çocuklara yönelik çalışmalarda görülmektedir ki erken müdahale edilemediğinde, çocuk açısından geri dönüşü mümkün olmayan gelişimsel gerilikler ortaya çıkmakta ve tedavisi zor olan psikopatolojiler gelişmektedir. Bu açıdan erken tanı ve uyarı sistemi risk faktörleri ile koruyucu faktörler arasındaki dengeyi sağlayacak model olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken müdahale ve önleme, bir sorunu çözümlenmekten daha çok çocuğa, aileye ve dolayısıyla topluma sosyal ve ekonomik yönden uzun vadede yararlı olmaya odaklanmış koruyucu uygulamalardır. Koruyucu önleyici çalışmalar, yalnızca gelişime yönelik gelecekte karşılaşılabilecek problemlerin önlenmesini değil aynı zamanda çocuğa kötü muamele edilmesini, duygusal ve davranışlarla ilgili problemleri, uyuşturucu madde kullanımını, suça yönelik davranışları engellemeyi; bunların yanı sıra bir çocuğun sağlıklı gelişimi için gerekli olan bütün şartların sağlanmasını da amaçlamaktadır. Bu bakımdan önleme ve erken müdahalenin en önemli hedefi, risk ve koruyucu faktörler arasındaki dengeyi değiştirmektir. Koruyucu faktörlerin etkisi risk faktörlerinin etkisinden daha önemlidir. Çünkü önleme ve erken müdahale stratejileriyle, fiziksel ve toplumsal çevrenin olumsuz etkileri en aza indirilerek çocukların ve ailelerin davranışlarını etkileme, bu yolla da koruyucu faktörlerin işlevsel kılınmasıyla toplumsal yapının sağlamlaştırılması amaçlanmaktadır (Kartal, 2008: 8-9).

Çocukların risk altında olmasına neden olan faktörler çok değişkenli bir yapıya sahiptir. Doğum öncesi dönemden başlamak üzere, çocuğun yaşam boyu ilişki içinde olduğu mikro, mezo ve makro çevre etkenleri gelişimi belirleyici rol oynamaktadır. Risklerin doğası gereği tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmayacağı için çocuğu dayanıklı kılacak destek unsurlarının niceliğinin ve niteliğinin artırılması daha işlevsel olmaktadır. Bu açıdan çocuğun temel yaşam becerilerini (sağlıklı ilişki kurabilme, özdenetim, duygu denetimi gibi) destekleyici çalışmalara yatırım yapılarak, riskli durumlar karşısında daha dayanıklı kalmasını sağlamak hedeflenmelidir. Çocuğun içinde yaşadığı toplumda var olan kaynak ve fırsatlardan yararlanmasını sağlamak hayati öneme sahiptir (Erdil, 2010: 73).

Sonuç ve Öneriler: Çocuk Erken Tanı ve Uyarı Sisteminin (ÇETUS) Modellenmesi

Çocuk koruma sisteminin erken uyarı alanında koruyucu önleyici hizmet modeli olarak geliştirilmesi planlanan ÇETUS'a, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın 2013-2017 Stratejik Planı'nda yer verilmiştir. "İhtiyaç sahiplerinin tespit edilmesinde ve değerlendirilmesinde etkinliği ve erişilebilirliği arttırmak" amacı altında erken tanı ve uyarı sisteminin sağlayacağı katkı şu şekilde ifade edilmiştir: "Kurumlardan çevrimiçi olarak elde edilecek veriler sayesinde, risk faktörlerine göre yapılacak analizleri dikkate alan erken tanı ve uyarı sistemi geliştirilecek, sorunun önceden tespiti ile önleyici politikaların geliştirilmesine katkıda bulunulacaktır. Vatandaşın başvurusu beklenmeden hizmetin kendisine ulaştırılması hedeflenecektir" (ASPB, 2012: 120). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, ailedeki risklerin önceden tespit edileceği ÇETUS'un modellenmesi için TÜBİTAK ile işbirliği yapıldığını belirtmiştir. Aile Bilgi Sistemi içinde yer alması planlanan Çocuk Erken Tanı ve Uyarı Sistemi'nin Aile ve Sosyal Destek Projesi'yle (ASDEP) birlikte yürütüleceği de vurgulanmıştır (ASPB, 2012).

0-18 yaş arası çocuklar sağlık, eğitim, güvenlik, bakım gibi alanlarda ilgili kurumlar tarafından takip edilmektedirler. Her kurum kendi sorumluluk alanı gereği çocuklara ve ailelerine yönelik risk tarama işlemi gerçekleştirmektedir. Örneğin 0-6 yaş grubu çocuklar Aile Sağlığı Merkezi tarafından Çocuğun Psiko-Sosyal Gelişimini Destekleme (ÇPGD) Programı kapsamında izlenmektedirler. 2005 yılında programın Türkiye geneline yaygınlaştırılması kararı alınmış ve bu konuda sağlık çalışanları eğitilmişlerdir. Programın temel hedefi; birinci basamakta gebelik ve 0-6 yaş döneminde çocuk gelişiminin ve sağlığının bedensel, ruhsal ve sosyal boyutlarını bütün olarak gözetken bakış açısıyla düzenli olarak izlemek, gelişimi engelleyebilecek risk faktörü ve psiko-patolojileri erken dönemde tespit etmek olarak belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2012: 373).

Milli Eğitim Bakanlığı 5,5 yaşından itibaren ilköğretime başlayan çocuklara yönelik Aşamalı Devamsızlık Yönetimi (ADEY) modeliyle devamsızlık takibi yapmakta ve çocukların risklerden korunmasını hedeflemektedir. ADEY kapsamında; çocukların devamsızlık yapmalarını önlemek, devamsızlık yapan çocukların okula kazandırılmasını sağlamak ve bu çocukların okula devamını izlemek amacıyla her ilköğretim okulunda "Okul Risk Takip Kurulu" oluşturulması ön görülmüştür. ADEY kapsamında verilerin e-okul sistemine girilmesi için bir klavuz hazırlanarak risk göstergeleri ve müdahale modelleri belirlenmiştir (MEB, 2011).

Ayrıca Adalet Bakanlığı Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP) ve Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Bilgi Sistemi (PolNet) ile kanunla ihtilafa düşen ve güvenlik birimlerine getirilen çocukları takip etmektedirler. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi'ni hayata geçirerek; Devlet tarafından verilen tüm sosyal yardımların tek çatı altında toplanması, sosyal yardımlarla ilgili veri tabanlarının entegre edilerek hane halkı yaklaşımının geliştirilmesini

hedeflemiştir. Sosyal Yardım Bilgi Sistemi'nde yoksulluk riski nedeniyle sosyal yardımdan yararlanan 6,7 milyon hanede yaşayan 23,6 milyon kişinin sosyo-ekonomik verilerinin kaydı bulunmaktadır (SYGM, 2013).

Risk grubu birey ve ailelere yönelik hizmet sunan kamu kurumları kendi hizmet alanlarıyla ilgili elektronik kayıt sistemi kullanmakta ve gerekli protokoller yapılarak bu bilgiler ilgili kurumlarla paylaşılmaktadır. Risk altındaki çocukların pek çoğunu -temel risk kriterlerini belirlemek koşuluyla- mevcut veri tabanlarından tespit etmek mümkündür. Bu nedenle ÇETUS'un öncelikle çocukların karşı karşı kalacağı tüm riskleri kapsayacak şekilde risk faktörlerini sınıflandırması ve ağırlıklandırması gerekmektedir. Risklerin doğası gereği girift ve değişken yapıda olması, mutlak anlamda tüm çocukları kapsayacak risk tarama modelinin hazırlanmasını güçleştirecektir. Bu nedenle sistem çocuk ve aile refahı alanında çalışan ve profesyonel müdahale uygulayan meslek elemanlarına ön değerlendirme fırsatı vererek, sosyal inceleme sonrasında çocuk hakkında nihai karar alınmasını sağlayacaktır.

ÇETUS'un en temel sorunlarından birisi, farklı hizmet modelleri ve örgüt yapısıyla çalışan kurumların arasındaki bağlantının ve koordinasyonun etkin sağlanamayacak olmasıdır. Her kurumun öncelikleri ve yaklaşım tarzları farklı olacağı için, ÇETUS'un ihtiyaç duyacağı bilginin kanıta dayalı, güvenilir ve nesnel olmasının nasıl sağlanacağına çok iyi planlanması gerekmektedir. Ayrıca daha önce hiçbir kurumda kaydı olmayan çocukların sisteme girişinin yapılması için diğer kurumlara veri tabanına giriş yetkisi verilecekse, bilgi güvenliği çocuğun yüksek yararı gözetilerek sağlanmalıdır.

Adalet Bakanlığı ve diğer ilgili bakanlıkların katılımıyla hazırlanan Çocuk Koruma Hizmetlerinde Koordinasyon Strateji Belgesi 27 Ocak 2011 tarihinde yayınlanmıştır. Bu belgede erken uyarı sistemiyle ilgili sorunlar tespit edilmiş ve duyarlılık yaratma, risk tarama, ön değerlendirme, geliştirme ve yaygınlaştırma alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Örneğin; erken uyarı sisteminde risk tarama alanına ilişkin beş temel sorun şu şekilde tespit edilmiştir:

- Eğitim sistemi içinde risk koşullarını taramaya yönelik bir çalışmanın düzenli olarak yapılamaması,
- Eğitim sistemi içinde önleyici hizmetlere öncelik verilememesi, ilde varolan koruyucu önleyici hizmetlerin bilinmemesi ya da çocuk ve ailelerin etkin bir şekilde yönlendirilememesi,
- Öğretmenlerin iş yüklerinin yoğunluğu yüzünden hem taramaları yapma, hem de öğrenci ve velisi ile detaylı görüşmeler yapma zamanlarının çok kısıtlı olması,
- Detaylı gözlem yapma olanağı veren ev ziyaretlerinin zaman darlığı yüzünden yapılamaması, iş yükü nedeniyle sağlık çalışanlarının taramalara yeterli zaman ayıramaması,
- Aile hekimlerinin ve onlara bağlı sağlık personelinin 18 aydan sonra bebekleri takip etme yükümlülüklerinin, performans kriterleri içerisinde bulunmaması nedeniyle, ihmal edilebilir nitelikte görülmesidir (Adalet Bakanlığı, 2011: 22).

Erken uyarı sisteminde ön değerlendirme alanına ilişkin ise; ekipte çalışacak yeterli sayıda sosyal hizmet uzmanının bulunmaması, önleme çalışmalarına öncelik verebilecek bir sosyal hizmet yapılanmasının henüz kurulmamış olması, farklı kurumlar tarafından sunulan önleyici hizmetlerin kurumlar ve meslek elemanları tarafından bilinmemesi ve hizmetlerin işbirliği ve koordinasyon içinde çalışmaması, çocukla ilişkili kurumlarda dışarıdan destek alma ve yönlendirme kültürünün olmaması gibi sorunlara vurgu yapılmıştır (Adalet Bakanlığı, 2011: 24).

ÇETUS risk altındaki çocuklar alanında bilgi toplama, bilgi paylaşımı, analiz, değerlendirme, yönlendirme ve izleme yapma gibi pek çok işlevi yerine getireceğinden etkili bir risk yönetim sistemi olarak kurgulanmalıdır. Öncelikle çocukların maruz kalacağı risk ana kategorileri belirlenmeli ve sonrasında alt kategoriler oluşturularak detaylı bir risk sınıflandırılması yapılmalıdır. Çocukların ve ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi amacıyla çocuğun gelişimsel faktörleri, anne-babanın ebeveynlik kapasitesi, ailenin içinde bulunduğu çevresel faktörler ayrıntısıyla değerlendirilmelidir. Ayrıca ailenin ve çocuğun göç ve kente entegrasyon sorunları, gelirin ekonomik yeterliliği, barınma koşulları, sağlık ve eğitim imkanlarından yararlanma durumları da dikkate alınmalıdır. Tüm sorun alanları mikro, mezo ve makro düzeyde sınıflandırılarak, çocuğun aileden başlayarak tüm sistemlerle ilişkilerini değerlendirecek ve risk durumlarını ağırlıklandırarak bir model geliştirilmelidir.

Riskler çocukluk döneminde sağlıklı gelişimi olumsuz etkileyerek çocuğun gelişiminde geri dönülemeyecek izler bırakmakta ve olumlu gelişim fırsatlarının (eğitim, sağlık vb.) kaçırılmasına neden olmaktadır. Risklerin etkisini azaltmada ve çocuğun gelişimini sağlamada ailesel ve çevresel kaynak ve fırsatlar hayati öneme sahiptir. Bu nedenle; ÇETUS kapsamında risk altındaki çocukların uygun hizmet modellerine yönlendirilmesi ve tüm çocukların sağlıklı gelişimlerinin desteklenmesi amacıyla sosyal hizmetler, sosyal yardımlar ve koruyucu faktörleri arttıracak etkinliklerin ailelerinin kolaylıkla ulaşabileceği mahalle düzeyinde örgütlenmiş olması gerekmektedir.

Sonuç olarak; Çocuk Erken Tanı ve Uyarı Sistemi (ÇETUS) riskleri gruplandırıp sınıflandırabilecek, bilgi paylaşımını sağlayacak, izleme ve takip yapabilecek, ortak bir dil ve anlayış geliştirecek, kullanımı pratik bir sistem olmalıdır.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı. (2011). *Çocuk Koruma Hizmetlerinde Koordinasyon Strateji Belgesi (2011-2015)*. Ankara: Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı.

Aksoy, A. (2007). Kendine Zarar Verme Davranışı. Ed. K. Ögel, *Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler (içinde)*. İstanbul: Yeniden Yayınları.

ASPB. (2012). *Çocuğa Şiddet ÇETUS'la Başlamadan Önlenecek*. 05 Ocak 2014 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: www.aile.gov.tr adresinden alındı.

ASPB. (2012). *Stratejik Plan: 2013-2017*. 07 Ocak 2014 tarihinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: www.aile.gov.tr adresinden alındı.

Baydar, N., Küntay, A., Gökşen, F., Yağmurlu, B. ve Cemalcılar, Z. (2010). *Türkiye'de Erken Çocukluk Gelişim Ekolojileri Araştırması*. 01 Ocak 2014 tarihinde Koç Üniversitesi: https://ais.ku.edu.tr/AR/NBAYDAR200933__106K347_nazli_baydar_v08.pdf adresinden alındı.

Baykara Acar, Y. ve Gökçearslan Çiftçi, E. (2011). Çocuk Suçluluğunda Aileyle İlgili Risk Faktörleri ve Ailenin Güçlenmesinin Önemi. Ed. Y. Özkan, *Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı (içinde)* (s. 51-69). Ankara: Maya Akademi Yayınevi.

Dağlı, T. ve İnancı, M. (2011). *İhmal ve İstismara Uğrayan Çocuğa Bütüncül Yaklaşım: Hastane Temelli Çocuk Koruma Merkezleri İçin Başvuru Kitabı*. Ankara: UNICEF Türkiye Ofisi.

Dönmez, E. (2007). Evden Kaçma Davranışı. Ed. K. Ögel, *Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler (içinde)*. İstanbul: Yeniden Yayınları.

Dönmez, E. (2007). Aile Özellikleri. Ed. K. Ögel, *Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler (içinde)*. İstanbul: Yeniden Yayınları.

Elmacı, F. (2009). Çocukların Korunması ve Refahlarının Arttırılmasında Okulun Rolü: İngiltere Örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 69-84.

Erdil, Z. (2010). Sosyoekonomik Olarak Risk Altında Bulunan Çocuklara Yönelik Erken Müdahale Programları ve Akademik Başarı İlişkisi. *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 72-78.

İçağasıoğlu Çoban, A. (2011). Göçmen Ailelerin Uyum Süreci: Kaynaklar ve Engeller. Ed. Y. Özkan, *Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı (içinde)* (s. 107-122). Ankara: Maya Akademi Yayınevi.

Kartal, H. (2008). Çocuk ve Aileyi Desteklemeye Yönelik Ev Ziyaretlerine Dayalı Erken Müdahale Programları ve Programların Etkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(1), 1-28.

Mash, E. and Wolfe, D. (2010). *Abnormal Child Psychology*. Belmont Canada: Wadsworth Cengage Learning.

MEB. (2011). *Aşamalı Devamsızlık Yönetimi*. Ankara: İlköğretim Genel Müdürlüğü. www.meb.gov.tr

Munro, E. (2011). *The Munro Review of Child Protection: Final Report A Child-Centred System*. London: UK Department for Education.

Ögel, K. (2007). Risk Kavramının Tanımı. Ed. K. Ögel, *Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler (içinde)*. İstanbul:Yeniden Yayınları.

Özmert, E. N. (2006). Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi-III: Aile. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49, 256-273.

Sağlık Bakanlığı. (2012). *Birinci Basamak Sağlık Hizmetleri Veri Rehberi*. Ankara: Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. www.saglik.gov.tr

SYGM. (2013). *Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi*. 05Ocak 2014 tarihinde Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü: <http://www.sosyalyardimlar.gov.tr> adresinden alındı.

Tarı Cömert, I. (2007). İnternet ve Bilgisayar Bağımlılığı. Ed. K. Ögel, *Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler (içinde)*. İstanbul: Yeniden Yayınları.

TBMM. (2010). *Anayasa*. 31Ekim 2013 tarihinde TBMM: <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm> adresinden alındı

TDK. (2013). *Büyük Türkçe Sözlük*. 5Ocak 2013 tarihinde Türk Dil Kurumu: <http://www.tdk.gov.tr> adresinden alındı

TÜİK. (2013). *Haber Bülteni: Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları*. 05Ocak 2014 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr> adresinden alındı

Yılmazçetin Eke, C. (2007). Davranış Sorunları. Ed. K. Ögel, *Riskli Davranışlar Gösteren Çocuk ve Ergenler (içinde)*. İstanbul: Yeniden Yayınları.

Uyan Semerci, P., Müderrisoğlu, S., Karatay, A., Akkan, B., Kılıç, Z. ve Diğerleri (2012). *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.